

Les kot izrazilo in okras identitetne arhitekture večinskega stavbarstva

Wood as expression and decoration of identity of majority architecture

avtorica dr. **Živa Deu**, univ. dipl. inž. arh., Fakulteta za arhitekturo, Zoisova cesta 11, 1000 Ljubljana

Izvleček/Abstract

V oblikovanju večinskega stavbarstva z izpostavljenostjo funkciji in konstrukciji, ki še danes identitetno sooblikuje slovenske kulturne krajine, je bilo vseskozi vidno tudi skromno in posebno likovno oblikovanje. Posebno zato, ker so bile v primerjavi z "visoko arhitekturo" vse stilne usmeritve, ki so v prostor prihajale s severa in juga, z vzhoda in zahoda, prevzete poenostavljeno in so prežete z nešteto podrobnostmi, ki so povezane s tradicijo. V svojevrstno prevrednotenju novosti so poleg navezave na tradicijo vpete tudi tvorne poteze v okolju delujočih domačih umetnikov, mojstrov in samoukov, ki so svoje znanje z izjemnim poslušanjem prilagodili splošnemu okusu naročnikov. Tako se v ohranjenih oblikovanih in okrašenih stavbnih členih identitetnega večinskega stavbarstva, med katerimi imajo svoje mesto tudi leseni izdelki, kaže posebna in kakovostna prilagoditev likovnih vplivov iz širšega okolja obstoječemu kulturnemu prostoru. Zato umetnost oblikovanja lesenih stavbnih členov, ki je dosegla svoj vrhunec v 17. 18. in 19. stoletju in se kaže v raznoliki ornamentiki, ki je v posameznih pokrajinah bolj ali manj razpoznavna in tipološko določljiva, ni samo poljudno poučna, ampak pomeni tudi kulturno vrednoto, ki jo moramo ohranjati in nadgrajevati.

In majority buildings design, with exposed function and construction, which even today identitally forms the Slove-

nian cultural landscape, always modest and particular artistic forming was presented. Specially because, in comparison with "high architecture", all style directions, which comes in our area from south and north, from east and west, had been taken over simplified, and are imbued with countless details, which are linked to our tradition. In peculiar transevaluation of novelties, among those, attached to tradition tied also creative lines in the milieu of working domestic artists, skill workers and self taught workers, whose work have been with exceptional ear adapted on general taste of persons who placed the order. In preserved shaped and ornamented building parts majority identity building among them have place also the wooden parts, is seen special and quality accommodation of artistic influences from comprehensive environment to the existing cultural area. Art of forming wooden building parts, which have reached its culmination in 17. 18. and 19. century and which was being seen in diverse ornamentation, indifferent regions less or more known and topologically defined, is not only popularly educational but also a sign of cultural value-ability, which we must preserving and upgrading.

Ključne besede: arhitektura, kulturna krajina, oblikovanje, identiteta, okras

Keywords: achitecture, cultural landscape, design, identity, decoration

Stavbarstvo in rezbarska obrt

V večinskem stavbarstvu, ki je razpoznavno za kakovostno in danes identitetno sooblikuje raznolike kulturne krajine slovenskega prostora, je bil les temeljno stavbno gradivo in tudi bistveno izrazno sredstvo umetnikov rezbarjev in kiparjev. Umetna obrt, katere tvarina je bil izključno les in je bila uveljavljena po vsej Srednji Evropi, je v domačem okolju doživela razcvet v 17. 18. in 19. stoletju, to je v obdobju, v katerem so se v "visoki arhitekturi" uveljavljena merila lepega prenesla tudi v večinsko stavbarstvo.

Toda izjemno močno razvita rezbarskoumetniška dejavnost, o tem pričča množica razmeroma kakovostnih del, se v oblikovanju večinskega stavbarstva ni izrazila tako na široko in kakovostno, kot bi pričakovali. Ustvarjalne sile številnih domačih mizarskih in rezbarskih mojstrov so bile namreč usmerjene v izdelavo opreme in lesenih plastik, ki krasijo notranjost številnih cerkva. V ospredju so oltarji (na Suhi pri Škofji Loki, v Bitnjah pri Bohinjski Bistrici, v Crngrobu, na Muljavi pri Stični, v Šaleku pri Velenju, v Sv. Barbari pri Konjicah, v Podbrju pri Vipavi in številni drugi), velike mojstrovine, pri katerih "je vse pokrito z rezljano ornamentiko in

figuraliko in oko ne najde v tem oziru najmanjšega mrtvega mesta” (Stele, Ljubljana, 1966: 65).

Vzrok za usmerjenost rezbarjev se skriva v renesančnih in kasneje v baročnih likovnih merilih, uveljavljenih v “visoki arhitekturi”, ki so pri likovnem oblikovanju zunanje podobe stavb namenjala pozornost okrasju v kamnu, štuku ali ometu. Rezbarstvo, povezano z oblikovanjem in krašenjem lesenih stavbnih členov, je bilo usmerjeno predvsem v opremo notranjosti (stopnišča, stopniščne ograje, razne obloge in drugo).

In tako je bil tudi v večinskem stav-

- **Slika 1 in Slika 2.** O veliki “delavniški rutini in ljubezni do dela pri umetnikih” (Stele, Ljubljana, 1966, str: 63) pričajo v avtohtoni arhitekturi ohranjeni številni uporabni predmeti in elementi notranje opreme. Na fotografijah lesene vile, izdelane v naselju Zgornje Jezersko, in kakovostno oblikovana mizna ploskev v “hiši” Knezove domačije v Robanovem Kotu.

barstvu ob uveljavljanju renesančnih in baročnih likovnih meril les kot vidni likovni poudarek fasadnih členov, z izjemo vratnih kril, zapostavljen. Nove zidane stavbe prestižnega pomena, hiše mogočnih kmetov, gostilničarjev in trgovcev, je v skladu z zahtevami po razkošju in plastičnem videzu fasad likovno plemenitilo okrasje iz kamna, štuka in ometa ali slikarsko okrasje.

Vendar je bilo zidanih (izjema so območja z avtohtonim kamnitim gradivom), prestižno oblikovanih stavb, v obdobju, ko se je oblikovala v kulturnih krajinah danes značilna arhitektura, malo. Prevladovala so skromne zidane, delno zidane in delno lesene in lesene stavbe (gospodarska poslopja), ki so v nasprotju z izjemno arhitekturo baročni likovni videz dosegle z oblikovanimi in okrašenimi lesenimi stavbnimi členi. Pri naštetih objektih so pri oblikovanju posameznih stavbnih členov les nadomestili kamen, štuk in omet.

Vodilno vlogo je kljub novim likovnim merilom les ohranil zato, ker je bil cenejši in dostopnejši, in navsezadnje – tradicionalen, precej slovenskih mojstrov ga je znalo prav umetelno obdelovati, kajti razvoj rezbarske obrti “njen nastanek in estetski značaj sta v ozki zvezi z ljudstvom, z umetnostno preteklostjo naših krajev v zadnjih stoletjih ...” (Stele, 1966: 65).

Pojavnost preprosto in rezbarsko okrašenih stavbnih členov v večinskem stavbarstvu

Zaradi razlik v avtohtonem gradivu, v delu slovenskega prostora je avtohtono gradivo kamen, in stopnji gospodarskega in kulturnega razvoja so med slovenskimi pokrajinami nastale precejšnje razlike v številu in ka-

- **Slika 3, slika 4 in slika 5.** V odročnih krajih Bele krajine, Suhe krajine in Kočevske ni bilo nikoli velikega bogastva. To se pozna na domovih, “saj tu ne moremo govoriti o monumentalnosti posameznih objektov in njihovih delov. V splošnem so domačije skromne, v funkcionalnem pogledu skrčene na minimum” (Kuhar, 1972: 34). Leseni stavbni členi so oblikovani funkcionalno, redki so preprosto okrašeni, rezbarski okras je izjemen.

kovosti oblikovanja lesenih stavbnih členov, ki so vidne še danes.

V primorskih pokrajinah, na območju, kjer so za gradnjo uporabljali avtohtono kamnito gradivo, so bili stavbni členi le malokje leseni in še redkeje stilno oblikovani in okrašeni.

Podobno je bilo v pokrajinah, kjer so v stavbarstvu avtohtono uporabljali les, bile pa so gospodarsko slabo razvite in odmaknjene od tokov razvoja. Tudi tu so izjemoma stavbne člene tudi oblikovali in krasili, več pozornosti pa so namenili njihovi uporabnosti in funkciji.

Nasprotno pa je v podeželskih naseljih naših severnih pokrajin večina lesenih stavbnih členov kakovostno oblikovana in okrašena, pa čeprav so v teh pokrajinah pri številnih zidanih in delno zidanih ter delno lesenih

stavbah prevzeli vodilno vlogo v oblikovanju likovnega videza kamen, štuk, omet in slikarski okras. Še danes zbujejo občudovanje ohranjena vratna krila, posamezni vratni okviri, ograje, stebriči, zaključki lesenih čelnih podstrešnih sten, izrezani v vijuge, srca, solze in križe. Tudi konstrukcijski leseni stavbni členi, lepo oblikovani in okrašeni, pričajo o veliki umetniški kakovosti in zelo razviti tehniki rezbarjenja in o tem, da so v pokrajini v večini primerov rezbarili le izučeni mojstri. Vse to govori o dobrem gmotnem položaju naročnikov in dobrih gospodarskih

razmerah. Nekateri izdelki, predvsem vratna krila, enaka v podrobnostih, napeljujejo celo na misel o široki serijski ponudbi delavnic in rezbarjev. V Vurnikovi rezbarski delavnici v Radovljici je na primer delalo tudi po trideset pomočnikov. Rezbarja iz podobarske družine Šubicev, eden je imel delavnico v Poljanah, drugi pa v Škofji Loki, sta opravljala rezbarska dela po vsej Gorenjski in tudi zunaj nje ju je zanesla pot.

Toda v večjem delu Slovenije, v osrednjih in vzhodnih pokrajinah Slovenije, kjer je bil les tudi iden-

□ **Slika 6.** Tudi na Kozjanskem, odmaknjenem in razvojno zapostavljenem območju, v katerem je bilo preživetje vse prej kot lahko, je bilo stilno oblikovanje in krašenje lesenih stavbnih členov redko, izjemno. Vendar so funkcionalno oblikovane stavbne člene domači, ročno spretni mojstri likovno poudarili, pogosto s simbolnimi motivi iz krščanskega življenja. Na sliki je s krščansko simboliko reliefno okrašena preklada vratnega okvira zidanice v vinorodni okolici Podsrede.

□ **Slike 7, 8, 9 in 10.** Stilno oblikovani konstrukcijski elementi lesenih, predvsem gospodarskih objektov in mojstrsko in likovno zahtevno oblikovana vratna krila baročno oblikovanih zidanih stavb pričajo o močno razviti rezbarski obrti v kulturno razviti in gospodarsko močni pokrajini. Na slikah so stavbe v Kranjski Gori, ki jo krasijo umetelno izrezljana ograja, detajl rok kozolca v širši okolici Slovenj Gradca in plastično oblikovani polnili vratnega kila v Zgornjem Tuhinju.

- **Sliki 11 in 12.** O razvitem rezbarstvu najpreprostejše vrste in delovanju posameznih nadarjenih rezbarjev, ki so oblikovali lesene izdelke, pričajo ohranjeni materialni viri na vsakem koraku.

titetno gradivo, v večjih rezbarskih delavnicah niso, tako kot na Gorenjskem, izdelovali lesenih stavbnih členov (lesenih vratnih in okenskih okvirov, vratnih kril, ograj in drugih) za večinsko stavbarstvo. Bilo jih je malo in zaposlene so bile z zahtevnejšimi naročili za visoko arhitekturo. V teh krajih je bil, v primerjavi z Gorenjsko in širšo okolico glavnega mesta, gospodarski razvoj na nižji ravni in le redki naročniki so lahko izdelavo lesenih stavbnih členov zapuščali rezbarski delavnicam. Zato prevladujejo na tem območju preprosto oblikovani in malo okrašeni leseni stavbni členi, nastali z zelo razširjeno domačo rokodelsko obrtjo in predvsem z razvitim tradicionalnim znanjem in veseljem prebivalcev do rezbarjenja. Večino oblikovanih in rez-

barsko okrašenih lesenih stavbnih členov so izdelali lastniki sami, izurjeni v ročnih spretnostih, ali pa priučeni rezbarji in rezbarji samouki v manjših rezbarskih delavnicah.

Primera preprosto oblikovanih zapornih letev vratnih kril (sliki 11 in 12).

Preprosto in rezbarsko okrašeni stavbni členi

Poleg lesenih delov fasadnih odprtin, vratnih in okenskih okvirov in vratnih kril, ki smo jih že predstavili, v večinskem stavbarstvu v sozvočju z uveljavljenimi baročnimi likovnimi merili, vidno poudarjajo fasadne ploskve še okrašene lesene opažne stene in ograje zunanjih stopnišč in hodnikov.

Lesene opažne stene lesenih delov zidanih objektov (čelni zaključki podstrešij in leseni nadstropni deli delno zidanih in delno lesenih objektov) pogosto krasijo prezračevalne odprtine in profilirano oblikovani previsni zaključki navpično postavljenega opaža. Pogosto poleg lin, ki imajo ob straneh zobčasto ali valovito oblikovane obrise, ploskve opaža krasijo različni motivi, ki so preprosto izžagani med dvema deskama. Paleta vzorcev je raznolika, od preprostih geometrijskih, do motivov, vzeti iz krščanskega in vsakdanjega življenja.

O ograjah, v posameznih kulturnih krajinah slovenskega prostora značilno oblikovanih in okrašenih, bi lahko napisali obširen sestavek. Na tem mestu moramo poudariti le, da so v večinskem stavbarstvu identitetne ploskovno oblikovane ograje, izdelane iz pokončno postavljenih desk ali prav tako pokončno postavljenih letev. Široke deske so stikoma pribite na ograjo hodnika tako, da popolnoma pokrivajo leseno ogrodje

- **Slika 13.** Okrasno oblikovani zaključki opažnih sten so danes v večinskem stavbarstvu ohranjeni le še na gospodarskih poslopih. Čipkasto oblikovan previsni zaključek opažne stene poleg okrašene ograje zunajega hodnika krasijo leseno gospodarsko poslopje v naselju Zgornje Jezersko.

- **Sliki 14 in 15.** Line in linice – izžagani motivi osvetljujejo podstrešne prostore in krasijo fasadne ploskve.

in vidno zapirajo hodnik. Letve so v nasprotju s širokimi deskami na ogrodje ograje pritrjene z manjšimi presledki.

Pri stavbah premožnih lastnikov je umetno izdelanim in okrašenim stavbnim členom v oblikovanju kot pomemben element, ki vpliva na videz objekta, sledila tudi ograja. Lesene ploskve ograj je dopolnil okras, sestavljen in različno oblikovanih odprtini, skozi katere se vidi ozadje stene. Med okrasnimi motivi, dobljenimi z robnim oblikovanjem desk, prevladujejo preprosti geometrični liki, rastlinski motivi in motivi, povezani z verskim življenjem. Kombinacija in zahtevnost motivov je bila

odvisna od likovne izobrazbe in ročne spretnosti izdelovalca (slike 16 do 19).

Viri zgledov in kulturni vplivi

Priučeni rezbarji in rezbarji samouki so pri oblikovanju posnemali vodilne nosilce likovnega razvoja. Vir zgledov in novih likovnih zamisli jim je bila lesena oprema v sakralnih objektih, zato se na številnih izdelkih priučenih rezbarjev in rezbarjev samoukov pojavljajo okrasni motivi, ki posnemajo drobno okraske lesenih oltarjev, prižnic in druge cerkvene opreme, ki so jo izdelali izučeni mojstri v večjih rezbarskih delavnicah. V

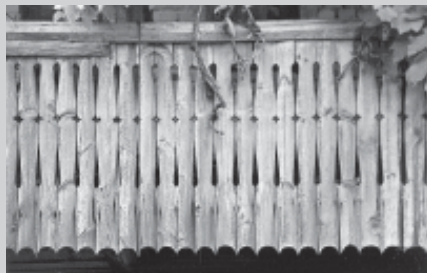
18. stoletju so male rezbarske delavnice v širši okolici Ljubljane prevzemale likovne usmeritve znane frančiškanske rezbarske delavnice. Njeni mojstri so bili izučeni rezbarskih veččin v južni Nemčiji in tudi večina izučeni rezbarjev, ki so v tem in pa tudi v kasnejših obdobjih samostojno delovali v Ljubljani in njeni širši okolici, se je mojstrskih veččin in likovnih meril naučila v vodilnih rezbarskih delavnicah zunaj naših meja, na Dunaju in v Gradcu (H. M. Lohr, J. Gaber, J. Gabrič, M. Tomec, M. Ozbič, J. Žnider, A. Repič in drugi).

Podobno je bilo v širših območjih Celja, Slovenskih Konjic, Ptujja, Maribora, Gornje Radgone in Ljutomera.

S svojim umetnostnim delovanjem so tudi vse štajerske delavnice bile prek delavnic v Gradcu in na Dunaju tesno povezane z nosilci likovnih meril v Srednji Evropi in Nemčiji. Vodilni kiparji - rezbarji, ki so obdelovali poleg kamna predvsem les, so v naštetih delavnicah bili brata Jožef in Jurij Straub, J. Holzinger, M. Pogačnik, J. Stutzl in drugi.

Seveda ne moremo poleg umetnostnih meril, ki smo jih sprejemali s severa, prezreti tudi blagih umetnostnih silnic, ki so prihajale iz sosednje Madžarske in so vidne predvsem v Prekmurju. Čeprav umetnostni zgodovinarji ugotavljajo tudi obraten pretok, tudi delovanje štajerskih umetnikov je seglo na Madžarsko, je v oblikovanih in rezljanih stavbnih členih večinske arhitekture opazen vpliv te sosednje pokrajine.

Poleg opreme sakralnih objektov so bili nosilci novih likovnih idej tudi vrednostno izpostavljeni kamniti izdelki in predvsem okrasje v ometu. V večini slovenskega prostora je bil v posvetni in večinski arhitekturi prav lesen vratni okvir kazalnik gospodarsko šibkega naročnika, prav

□ **Slike 16, 17, 18 in 19.** Bogastvo okrašenih ograj z videzom nežne čipkaste strukture dokazuje že zapisano dejstvo, da les v večinskem stavbarstvu ni bil le konstrukcijsko gradivo, ampak je bil tudi tvarina splošnega umetnostnega izražanja, tradicionalno razvitega rezbarstva in solidnega rokodelstva. "Več vedo povedati domačini o ljudskih rezbarjih. Izdelovali so največ nabožno plastiko - razpela in praktične predmete. Stari Mohar in Jurca iz Dvorij sta rezljala razpela. Kipe iz lesa so rezljali tudi Jože Urankar z Rožeka, Vagrincov iz Stegen, Vehovčev iz Stegen in Anton Urankar z Limbarske gore. O rezbarju Andreju Rovšku iz Dol, ki se je šolal in se je kasneje preselil v Gabrje pri Moravčah, vedo povedati, da je imel na paši vedno pipec v roki in je nekaj rezljal" (Stražar, Moravče 1979: 227 - 228).

□ **Slika 20.** Oblike lesenih vratnih okvirov in okrasnih podrobnosti dokazujejo, da so mizarji in rezbarji v lesu posnemali kakovostno izdelane in stilno uveljavljene baročne (poznobaročne) oblike kamnitih vratnih okvirov. Tako so oblike in okrasje lesenih vratnih okvirov v posameznih območjih združljive z v prostoru zastopanimi in značilnimi kamnitimi vratnimi okviri. Na sliki portal v Pišecah. "V 19. stoletju se v širši okolici Šmarij pri Jelšah pojavljajo leseni portali, ki so posnetek kamnitih bidermajerskih oblik (pazduhasti portal) z drobnim okrasjem (rozetami, girlandami in cofi)" (Sok, Ljubljana 1991, str.: 191).

tako naslikane ali v ometu izdelane trakaste obrobe okenskih odprtín.

Ker so mizarji in rezbarji v lesu posnemali kakovostno izdelane in stilno uveljavljene baročne (poznobaročne) oblike kamnitih in v ometu oblikovanih stavbnih členov, so mnogokje oblike in okrasje lesenih členov večinske arhitekture združljive z v

prostoru zastopanimi in značilnimi kamnitimi in v mavcu ali štuku izdelanimi stavbnimi členi.

Tako med reliefnimi okrasnimi motivi ljubljanske pokrajine in po Dolenjskem prevladujejo stilizirani cvetni, geometrijski in simbolni motivi krščanstva, ki se navezujejo na tradicijo in vplive italijanskih umetnostnih tokov; v pokrajinah severnega in vzhodnega dela Slovenije med okrasnimi motivi prevladujejo razpoznavno baročni vzorci, cofi, girlande, ki so jih rezbarske delavnice osvojile s posredovanjem severnih koroških in štajerskih umetnostnih tokov, in so značilni za prevlado okrasa v štuku in ometu. Opisna opredelitev je zelo splošna, za natančno prostorsko določitev in izvore okrasja bi bila potrebna podrobnejša raziskava.

Namesto sklepa

Gotovo pa med najlepše in tudi najštevilnejše stavbne člene v lesu sodijo že predstavljena rezljana vrata na krila, ki so razpršena po celotnem prostoru.

Najštevilnejša kompozicija vzorcev, ki krasijo vratna krila, je sestavljena iz zrnato oblikovane površine spodnjega in rebrasto oblikovane površine zgornjega polnila (rebra so pravokotna ali oblikovana pahljačasto). Srednje polnilo krasí romb, ki ga v zahtevnejših izvedbah dopolnjuje geometrijsko stiliziran cvetni motiv. Nadgradnja opisane preproste kompozicije z bolj ali manj zahtevnimi vzorci do kakovostnih tudi plastično rezbarjenih vratnih kril, je izjemno pestra.

Sklenemo lahko, da se v številnem preprostem in manj številnem kakovostnem oblikovanju in krašenju lesenih členov v podeželskem stavbarstvu izražajo zadovoljivo gospo-

□ **Sliki 21 in 22.** Med zahtevne okrasne motive vratnih kril sodijo geometrijski (pravokotniki, rombi, zvezde, rozete, četrtnski izseki iz rozet, volutaste vijuge), baročni (cofi, različni okviri) in rastlinski motivi (stilizirane cvetke, rastline v vazah) ter različne figuralne rezbarije. Pri bogato rezljanih vratih ima zaporna letev med vratnimi krili pogosto obliko pilastra z rezljanim ali kaneliranim trupom, bazo in kapitelom.

darsko stanje, naravne danosti z identitetno uporabo lesa ter tradicionalen razvoj rezbarske obrti, ki je v obdobju baroka oplemenitena s tujimi umetnostnimi vrednotami dosegla svoj višek. Danes oblikovani in okrašeni leseni stavbni členi sicer vplivajo na zunanjo likovno podobo fasadnih ploskev, vendar v manjšem številu in slabši kakovosti, kot smo to pričakovali glede na predstavljeno številčnost. Vzrok je v propadu in uničenju večine lesenih in veliko zidanih stavb (širša območja večjih mest - okolica Ljubljane, Maribora, Celja in naselja ob prometnicah - Jesenice, Ljubljana, Zagreb in Ljubljana, Maribor, Murska Sobota) in uničenje velikega števila kakovostno oblikovanih lesenih členov z neustreznimi razvojnimi gradbenimi posegi na obstoječih, avtohtonih zidanih objektih. "Kot je v preteklem stoletju gospodarski razcvet prinesel v Tuhinjsko dolino bogastvo oblik in smisel za lepoto v oblikovanju lesenih stavbnih členov, tako današnji gospodarski razvoj vse to nezadržno uničuje in skuša kakovostno oblikovane izdelke nadomestiti z najbolj cenjenimi industrijskimi izdelki" (Fister, Kamnik, 1971: 7).

Ker so večino kakovostno oblikovanih lesenih stavbnih členov identitetnega stavbarstva, tudi tistega, ki ga na osnovi posebnih določil štejemo za stavbno dediščino, izdelali v mizarskih in rezbarskih delavnicah, ročno spretni obrtniki z izkušnjami in znanjem, ki je se predvsem v pravilni izbiri in obdelavi lesenega gradiva ter konstrukcijskih rešitev, prenašalo iz roda v rod, mnogi, predvsem tuji raziskovalci, ugotavljajo, da sodobnega, iz industrijsko izdelanih stavbnih členov, tudi stavbnega pohištva, kljub sodobni tehnologiji ni moč primerjati z izdelki, izdelanimi

v obdobjih pred množično industrijsko proizvodnjo. Zato predvsem pri obnovah objektov prednostno priporočajo restavriranje. V primeru večjih poškodb je možna zamenjava z repliko, ki pa naj pri objektih velikih vrednosti ne bi bila industrijsko izdelana (Soren, 1996). Z vgradnjo industrijsko izdelanega stavbnega pohištva, ki je sicer tehnološko popolno, so velikokrat porušena kompozicijska razmerja in z njimi celotna likovna podoba prostora ali objekta v celoti.

Literatura

1. **Arhiv Korpus slovenske arhitekture**
2. **Baš, A.**, Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980
3. **Baš, F.**, Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju, Ljubljana 1984
4. **Boucher, M., Furic, J.**, La maison rurale en Haute-marche, Paris 1984
5. **Cankar, I.**, Uvod v umevanje likovne umetnosti, Ljubljana 1994
6. **Cevc, E.**, Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom, Ljubljana 1981
7. **Cevc, E.**, Slovenska umetnost, Ljubljana 1966
8. **Egenter, N.**, Architectural anthropology, Lausanne 1992
9. **Fister, M.**, Rezljana vrata v Tuhinjski dolini, Kamnik, 1971
10. **Fister, P.**, Umetnost stavbarstva na Slovenskem, Ljubljana 1986
11. **Fister, P.**, Arhitekturne krajine in regije, Ljubljana 1993
12. **Fister, P.**, Glosar arhitekturne tipologije, Ljubljana 1993
13. **Harris, C., M.**, Illustrated dictionary of historic architecture, New York 1977
14. **Jacob, E.**, New Architecture in New England, DeCordova Museum 1974
15. **Karlovšek, J.**, Slovenski ornament, ljudski in obrtniški izdelki, Ljubljana 1937
16. **Karlovšek, J.**, Slovenski domovi, Ljubljana 1939
17. **Košir, F.**, Uvod v analizo arhitekturne teorije, Ljubljana 1987
18. **Kuhar, B.**, Odmirajoči stari svet vasi, Ljubljana 1972
19. **Makarovič, G.**, Slovenska ljudska umetnost, zgodovina likovne umetnosti na kmetijah, Ljubljana 1981
20. **Mole, V.**, Umetnost, Ljubljana 1941
21. **Musič, M.**, Arhitektura in čas, Maribor 1963
22. **Sedej, I.**, Kmečka hiša na Slovenskem, Ljubljana 1979
23. **Sedej, I.**, Ljudska umetnost na Slovenskem, Ljubljana 1985
24. **Sič, A.**, Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem, Ljubljana 1924
25. **Soren, V.**, Experience from Denmark restoration of wooden windows, Craft and Heritage, št. 9/96, Council of Europe, France, 1996
26. **Sok, J.**, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje; Občina Šmarje pri Jelšah, Ljubljana 1991
27. **Stele, F.**, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, Ljubljana 1966
28. **Stražar, S.**, Moravska dolina, Moravce 1979
29. **Šumi, N.**, Pogledi na slovensko umetnost, Ljubljana 1975
30. **Unamundo, M.**, Umetnost in resnica, Ljubljana 1988
31. **Valenčak, J.**, Urejanje, oblikovanje in vzdrževanje kulturne podobe izvenmestnih naselij, Ljubljana, 1991